

Kaspars Zellis

Mutvārdu vēsture avotu kritikas skatījumā

Mutvārdu vēsture šodien plaši tiek izmantota ne tikai humanitārajās, bet arī sociālajās zinātnēs. Parasti katrai nozarei – antropoloģijai, socioloģijai, folkloristikai utt. – ir atšķirīgs skats uz mutvārdu vēsturi kā avotu. Tāpēc šoreiz mēģināšu ieskicēt tikai tās problēmas, kas saistītas ar mutvārdu vēstures kā vēstures avotu izmantošanu.

Sākotnēji mutvārdu vēsture tika prezentēta kā nozare, kas spēj atklāt iepriekš noklusētos vēstures aktorus un notikumus un kas jau no seniem laikiem nav atraujama no vēstures rakstīšanas kā tādas. Pols Tomsons rakstīja, ka mutvārdu vēsture nav tikai jaunatklājums, bet tā ir arī nozares renesanse, kas vēstures zinātnei dod nākotni un kura nav atkarīga tikai no papīra dokumenta kulturālās vērtības.¹

Tradiccionāli vēstures zinātne visai skeptiski raudzījās uz mutvārdu vēstures lomu pagātnes izziņāšanā. Piemēram, Aleksandra Gavriļina grāmatā “Vēstures avotu pētniecība” par mutvārdu vēstures avotiem netiek nekas rakstīts, atmiņu žanrs tiek saistīts lielākoties tikai ar rakstīto – memuārliteratūru.² Tomēr, kā norādīja jau P. Tomsons, mainoties vēsturnieku paaudzēm, mainās arī attieksme pret indivīda mutvārdos izteikto pieredzi.³

Vēstures avotu parasti formulē kā pagātnes pieminekļus, realizētos cilvēka psihiķes darbības produktus, kas liecina par cilvēka nozīmi vēsturē un atspoguļo reālus dzīves notikumus. “Vēstures avots ir jebkura parādība, kuru var izmantot pagātnes kultūras un sabiedrības izpētē.”⁴ Vēstures avotam jābūt neatkarīgam no pētnieka, respektīvi, tā izpētes procedūra nedrīkst ietekmēt avota īpašības. Vēstures avotam raksturīga ir arī stabilitāte, kas ļauj to vairākkārtīgi izmantot. Un, visbeidzot, avotam jābūt novērojamam. Piedevām, noteikts izpētes objekts par avotu kļūst tikai pētniecības gaitā.

Ja raugāmies uz avota stabilitātes vai novērojamības principiem, diktofonā vai magnetofona lentē ierakstītie mutvārdu vēstures avoti lielas problēmas nesagādā. Te galvenie jautājumi rodas par to, kā mutvārdu vēstures avoti tiek arhivēti un deskriptēti, lai nodrošinātu šos principus. Domāju, ka Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs optimāli ir atrisinājis šos jautājumus. Mutvārdu vēsture arī liecina par cilvēku vēsturē un atspoguļo vairāk vai mazāk reālus notikumus, kurus var izmantot pētniecībā.

Tāpēc būtībā vienīgais jautājums, kas paliek problemātisks, ir avota neatkarība, jo mutvārdu vēsture ir jaunradīts avots, ko nereti rada pats pētnieks sadarbībā ar teicēju vai intervijas autoru. Te nozīmīgi ir tas, cik lielā mērā intervētājs iejaucas/ietekmē stāstītāju. Itāļu mutvārdu vēstures pētnieks Alesandro Portelli nodalīja divas kategorijas – vēstures stāstus (*history telling*) un stāstījumus (*storytelling*). Ja vēstures stāstos

¹ Paul Thompson. *Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 81.

² Aleksandrs Gavriļins. *Vēstures avotu pētniecība*. Lekciju kurss. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 88.–93. lpp.

³ Paul Thompson. *Voice of the Past...*, p. 81.

⁴ Aleksandrs Gavriļins. *Vēstures avotu pētniecība*, 14. lpp.

intervētājs uzdod jautājumus, mēģinot “atjaunot” teicēja atmiņu, tad stāstījumi parasti notiek starp cilvēkiem, kas labi zina cits citu, un skar esošo, izcelto atmiņu, kas figurē teicēja apzinātajā prātā.¹

Zināmā mērā ar to arī saistītas divas metodes mutvārdu vēsturē – kur viena ir strukturētā intervija, kas atbilst visumā vēstures stāstu kategorijai, un dzīvesstāsts, kura mērķis ir iegūt paša cilvēka stāstīto, minimāli iejaucoties viņa pieredzes retrospekcijā.² Tādā veidā tieši dzīvesstāsti nodrošina lielāku avota neatkarību nekā uz strukturētiem jautājumiem būvētā mutvārdu vēsture.

Mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti pēc to satura visumā ir analizējami pēc tiem pašiem principiem kā rakstītās atmiņas.³ Tomēr, atšķirībā no paša cilvēka uzrakstītajām atmiņām, mutvārdu vēsture parasti top, nevis pārdomājot faktus un interpretācijas, ko iekļaut savos memuāros, bet gan “uz vietas” konstruējot savas dzīves gājumu. Ar to saistītas ir gan pozitīvas iezīmes – piemēram, teicējam jābalstās tikai uz to, kas ir viņa tiešajā apziņā, nevis jāmeklē atbalsts vēstures literatūrā, gan arī negatīvas iezīmes – stāstījuma laikā var tikt aizmirstas dažas būtiskas lietas. Nereti mutvārdu pētnieku praksē ir gadījumi, kad teicēji vēlāk piesakās papildināt savu dzīvesstāstu: “Es aizmirsu Jums pastāstīt vēl to un to”.

Mutvārdu atmiņas ir specifiskas un, pēc manām domām, svarīgi ir apzināties ne tikai laiku, par ko stāsta teicējs, bet arī laiku, kad šis avots tapis. Domāju, tas mums spēj dot vairāk informācijas nevis par noteiktiem vēstures notikumiem, bet par to, kā par šiem vēstures notikumiem reflektē avota pierakstīšanas laikā. Šajā ziņā avotu ietekmē gan individuālie, gan objektīvie apstākļi.

Austrāliešu mutvārdu vēstures pētnieks Elistars Tomsons atzīst, ka mēs “saceram” atmiņas, kas palīdz mums būt apmierinātiem ar dzīvi un kas dod mums nosvērtības uzjūtu. Mēs pārtaisām vai apspiežam atmiņas par pieredzi, kas joprojām ir sāpīgas vai nedrošas, ja tās nav saskaņotas ar mūsu pašreizējo identitāti, vai pārtaisām tādēļ, ka to radītās traumas vai spriedze nav atrisinātas. Mēs meklējam nosvērtību, kas saskaņotu mūsu pagātņi, tagadni un nākotni. Lai arī atmiņas ir privāts radīšanas process, tomēr izstāstītas tās patiesībā kļūst ļoti publiskas. Mūsu atmiņas ir riskantas un sāpīgas, ja tās neatbilst valsts normām un versijām par pagātņi. Mēs saceram atmiņas, lai tās būtu publiski akceptējamas, citādi mūs izslēgs no sabiedrības.⁴

Kā objektīvu faktoru varētu izcelt t. s. metanaratīvu un sociālās atmiņas pastāvēšanu, kas publiskajās diskursīvajās praksēs izceļ noteiktus faktus un interpretācijas, savukārt citus faktus no šīm praksēm izolē. Saprotais, ka, cilvēkam, veidojot savu atmiņu stāstu, ir vieglāk balstīties uz bieži sabiedriskajā telpā aprobētiem

¹ Amy Starecheski. Squatting History: The Power of Oral History as a History-Making Practice. *The Oral History Review*, Vol 41, No. 2, 2014, p. 188.

² Māra Zimīte, Ieva Garda-Rozenberga (red.). Mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti. Vadlīnijas intervētājiem un atmiņu rakstītājiem. Rīga: FSI, 2014, 17.–20. lpp.

³ Sk.: Aleksandrs Gavriļins. Vēstures avotu pētniecība, 88.–93. lpp.

⁴ Thomson, A. *Anzac Memories: Living with the Legend*. Clayton: Monash University Publishing, 2013, p. 14–15.

⁵ Howard Schuman, Amy Corning. Collective memory and autobiographical memory: Similar but not the same. *Memory Studies*, Vol. 7 (2), 2014, pp. 150–151.

vēstures faktiem un skaidrojumiem, kas rada sava veida atmiņas uzliesmojumus.⁹ Savukārt par citiem, publiskajā telpā noklusētiem notikumiem var valdīt neziņa, kā par tiem reflektēt, kā rezultātā šie notikumi var tikt izstumti no aktīvās apziņas vai arī tie var veidot atsevišķu sociālo grupu kontratmiņu, noraidot nacionālās vēstures naratīvus.